

KEYLİ

ması için bedeller arasında gerçekleşmesi gerekli olan eşitlik keylî mallarda keylen, yani hacim ölçüsü birimleriyle belirlenmek zorundadır. Aralarında belki de en dikkate değer tartışma, malın keylî veya veznî oluşunun yasağın illeti sayılıp sayılmayacağı ya da sayı ve uzunluk hesabına tâbi malların da bu kapsama alınıp alınmayacağı noktasındadır. Hanefîler'den Ebû Yûsuf başta olmak üzere bazı müctehidlere göre ise malların ölçü birimlerinin belirlenmesinde halkın teamülü esas olduğundan anılan hadislerde bazı malların ölçü birimlerinin zikredilmesi o günkü vâkıyı tesbit ve ifade anlamında olup bu konuda hiç değişmeyecek bir belirleme yapma gayesi taşımaz. Bunun için de ribevî malların keylî ve veznî oluşu örfî bir özelliktir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 222; Buhârî, "Büyü", 74-82, 84, "Selem", 7; Müslim, "Büyü", 64; "Müsâkât", 81; İbn Mâce, "Ticârât", 59; Ebû Dâvûd, "Büyü", 8; Tirmizî, "Büyü", 23; Nesâî, "Zekât", 44; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, Kahire 1396/1976, s. 624-625; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Kahire), VI, 146-178; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 169-170; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), IV, 181-182, 203; a.mlf., *Mecmû'atü'r-resâ'il*, II, 115-118; *Mecelle*, md. 133, 1117, 1119; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I, 231, 235; III, 335-342; Bilmen, *Kamus*², VI, 10, 112; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-âm*, Dimaşk 1387/1968, II, 885-886; a.e., (1384/1965), III, 150-156; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1982-87, II, 209-214; III, 14-15.

BEŞİR GÖZÜBENLİ

KEYSÂN

(كيسان)

(ö. 67/686)

Keysâniyye fırkasının merkezi şahsiyetlerinden Muhtâr es-Sekafî'nin yakın adamlarından (bk. KEYSÂNİYYE).

KEYSÂNİYYE

(الكيسانية)

Muhammed b. Hanefiyye'nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şii grupların ortak adı.

Fırkanın adı, Hz. Ali'nin Sıffîn Savaşı'nda ölen kölesi yahut Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi Keysân'dan veya Hz. Ali tarafından Muhtâr'a verildiği söylenen Keysân lakabından kaynaklandığı naklediliyorsa da (Eş'arî, s. 18; Bağdâdî, s. 38; Şehristânî, I, 147) fırkanın, ismini Becîle

kabilesinin âzatlılardan Ebû Amre Key-sân'dan aldığı yolundaki kanaat daha isabetli görünmektedir (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 21). Hareketi destekleyenlerin başında gelen Yemenli Arap kabileleri ve diğerlerinin Muhtâr es-Sekafî'nin yaşadığı dönemde Keysân'ı lider kabul ettiklerine dair bir bilgi yoksa da Muhtâr'ın ölümünün ardından (67/686-87) onun başkanlığını benimsemiş olmaları muhtemeldir. Aşırı düşüncelere sahip olup devrinde mevâlî arasında hatırı sayılır bir kişi konumunda bulunan Keysân, Muhtâr'ı Kûfe'deki isyanı esnasında desteklemiş (66/686), başarı elde edildikten sonra da onu koruma görevini üstlenerek başmuhafızı olmuştu. Muhtâr'ın, İbnü'l-Hanefiyye'nin görevlendirdiği vasîsi ve temsilcisi olduğunu ileri süren Keysân, onun Cemel ve Sıffîn'de Ali'nin muhaliflerine karşı takındığı olumsuz tavır yanında Ali'den önceki halifelerle Cemel ve Sıffîn'e katılan muhaliflerinin kâfir sayıldığını ilân etmekten çekinmiyordu. Ayrıca Cebrâil vasıtasıyla Muhtâr'a vahiy geldiğini, fakat Cebrâil'i göremediğini, diğer büyük meleklerin de kendisini ziyaret ettiğini ileri sürüyordu (a.g.e., s. 21-22). Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetinin kardeşlerinin imâmetinden sonra gerçekleşeceğini kabul ettiği halde Keysân, Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin'i dışlayarak Muhammed b. Hanefiyye'yi halef ve vasî tayin ettiğini söylüyordu. Muhtâr es-Sekafî'ye ait kuvvetlerin Mühelleb b. Ebû Süfere kumandasındaki Mus'ab b. Zübeyr ordusuyla Dicle yakınında el-Mezâr mevkiinde karşılaşması sırasında (67/686-87) mevâlîye kumanda eden Keysân'ın savaştan sonra isminin geçmemesi burada öldürüldüğünü göstermektedir.

Muhtâr es-Sekafî'nin çevresinde kurulum siyaset ve akîdeyle ilgili bazı düşünceler ortaya koyan Keysâniyye mensuplarının tamamı Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini benimsemekle birlikte onun imamlığının doğrudan babasından mı yoksa kardeşleri Hasan ve Hüseyin'den mi intikal ettiği konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Bir kısmı, Hz. Ali'nin Cemel Vak'ası esnasında sancağı ona taşımasına dayanarak imâmeti doğrudan babasından devraldığını iddia ederken diğerleri Hasan ve Hüseyin'den sonra imâmet görevini üstlendiğini kabul etmişlerdir. Onun Hasan ve Hüseyin vasıtasıyla babasından gelen bütün ilimleri öğrendiğini ileri süren fırka mensupları te'vil ve bâtinî bilgiler dahil cismanî ve ruhanî

ilimlere vâkıf olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre din bir kişiye veya imama itaat etmekten ibarettir. Bu düşünceden hareketle namaz, oruç, zekât, hac ve diğer dinî rükünleri te'vil eden Keysâniyye, imama itaat ettikten sonra dinî yükümlülüklerin bir anlamı kalmayacağını ve bu sebeple terk edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca âhiretle ilgili konularda inanç zafiyeti içinde bulundukları belirtilen Keysâniyye gruplarının tenâsüh, hü'l ve rec'at gibi hususları benimsedikleri (Şehristânî, I, 147), bu sebeple kendilerine karşı olumsuz tavır alındığı, zaman zaman Şii aşırılığını temsil eden Sebeiyye adıyla anıldıkları bilinmektedir.

Muhtâr es-Sekafî'nin ölümünün ardından gelişmeler kaydeden, Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra da (81/700) onun ölüp ölmediği, bulunduğu yer, tekrar dönüp dönmeyeceği ve imâmetin kime intikal edeceği gibi konularda on kadar gruba ayrılan Keysâniyye'nin önemli fırkaları şunlardır:

Muhtâriyye. Şehristânî'nin Keysâniyye içinde ayrı bir grup saydığı bu fırka, Hz. Ali'nin ölümünün ardından yahut Hasan ve Hüseyin'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olması gerektiğini benimseyen Muhtâr'ın ilk ve aslı mensuplarıdır. Muhtâr es-Sekafî'nin Hâricî, Zübeyrî ve Şii olup daha sonra Keysâniyye hareketiyle Hüseyin'in intikamını almak için ortaya çıktığı, İbnü'l-Hanefiyye'nin dâisi olduğu, anlaşılabilir ifadelerle bazı gizli ilimlerden bahsettiği ve bir fırsatçı olduğu şeklindeki değerlendirmeler hemen bütün kaynaklarda yer almakla birlikte bazı çağdaş müellifler tarafından kabul görmemektedir (meselâ bk. Ali Sâmî en-Neşşâr, II, 47). Muhtâr'ın iddialarına vâkıf olan İbnü'l-Hanefiyye, onun halkı kendi çevresinde toplamak için böyle bir teşebbüse giriştiğini belirterek kendisiyle ilgisi olmadığını açıklamasına rağmen faaliyetlerini engelleyememiştir. Bir taraftan İbnü'l-Hanefiyye'nin temsilciliğini iddia ederken diğer taraftan Hz. Hüseyin'in intikamını almak için mücadelesini sürdüren Muhtâr'ın Arap kâhinlerinin seçili ifadeleri gibi gaybıla ilgili anlaşılabilir sözler söylediği, kendisine beyaz güvercinler şeklindeki melekler tarafından getirilen vahiy yahut imamın bildirmesiyle ortaya çıkacak hadiseleri önceden bildiği, olayların haber verdiği şekilde çıkarması durumunda ise Allah'ın bilgisinin ve iradesinin değiştiğini ileri sürdüğü nakledilmektedir (Bağdâdî, s. 47-48; Şehristânî, I, 147-150).

Hâşimiyye. Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra Keysâniyye bünyesinde önemli bir grup, özellikle Horasan ve civarında Emevîler'e muhalif pek çok Şîî, Ebû Hâşim'i babasının halefi ve imam olarak kabul etmiştir. Onların telakkisine göre hikmet ve sırları şahsında toplanan İbnü'l-Hanefiyye oğlu Ebû Hâşim'e bütün ilimleri, sırları, tenzilin te'vilini ve zâhirin bâtına karşı değerlendirilmesini öğreterek onu imam tayin etmiştir. Ölümünden bir süre önce Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik'i ziyaret edip takdirini kazanan, ardından Filistin'e gitmek üzere Şam'dan ayrılan Ebû Hâşim'in 98 (717) yılında ölümüyle Hâşimiyye mensupları kendi aralarında bölünmelerle karşı karşıya kaldılar. İçlerinden bir gruba göre Ebû Hâşim Şam'dan dönerken yolda hastalanmış, ölümünün yaklaştığını hissederek yanındakilere kendisini Humeyme'de bulunan Abdullah b. Abbas'ın torunu Muhammed b. Ali'ye götürmelerini istemişti. O dönemde Abbâsî davetinin merkezi olan Humeyme'ye ulaşınca burada Muhammed b. Ali ile buluşarak imâmetin kendisinden sonra ona, ardından evlâtlarına geçmesini vasiyet ederek özellikle Horasan ve Irak'taki mensuplarına karşı hareket tarzı konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. İmâmetin Ali evlâdından Abbas evlâdına geçişinin bir belgesi olarak değerlendirilen bu vasiyet Abbâsîler'in fiilî hâkimiyetine kadar bir meşruiyet belgesi olarak görülmüştür. Önceleri bu gruba dahil iken daha sonra ayrılan Abbâsîler'den Muhammed b. Ali'nin dâîler listesinde zikredilen Abdullah er-Râvendî'ye nisbetle Râvendîyye diye anılan Horasan'daki Abbâsî taraftarı aşırı Şîî fırka zaman içinde bütün Abbâsî Şîasî'nı kapsar hale gelmiştir. Râvendîyye'ye göre Hz. Peygamber'in vefatında imâmet veraset itibarıyla en yakını olduğu için amcası Abbas'a, ondan da Abdullah, Ali, Muhammed, İbrâhîm, Seffâh ve Ebû Ca'fer el-Mansûr'a intikal etmiştir. Çoğunluğu Horasanlı olan bu aşırı grubun Halife Mansûr'a ilâh olarak hitap ettiği bilinmektedir. Bu yüzden Mansûr elebaşılarını hapsedip cezalandırdığı zaman Râvendîler onun ilâhlığını reddetmiş, kendisini imâmet ve hilâfeti gasbetmekle suçlamışlardır. Düşmanlıklarını daha da ileri götürerek Mansûr'a bir suikast düzenlemişlerse de Mansûr bundan kurtulmuştur.

Hâşimiyye içinde bir grup, Ebû Hâşim'in ölümünden sonra imâmetin doğrudan kardeşinin oğlu Hasan b. Ali b. Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiğini iddia eder-

ken diğer bir grup kardeşi Ali b. Muhammed'e, ondan da oğlu Hasan'a intikal ettiğini ve İbnü'l-Hanefiyye'nin evlâdından başkasının imam olamayacağını ileri sürmüştür. İmâmetin ve Ebû Hâşim'in ruhunun Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'ye geçtiğini kabul eden Harbiyye adlı grup içinde bazıları benimsedikleri imamın yalancılık ve hıyanetini tesbit edince ondan vazgeçip Abdullah b. Muâviye'yi imam kabul ettiler. Tenâsühe inanan ve Allah'ın imamlarda tecelli etmiş bir nur olduğunu kabul edip Cenâhiyye diye de anılan bu grup ilâhî ruhun tenâsüh yoluyla imamlara geçtiğini, Abdullah b. Muâviye'nin hem nebî hem ilâh olduğunu ve gaybı bildiğini söyleyerek kendisine ibadet etmiştir (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 39; Şehristânî, I, 151-152). Abdullah b. Muâviye'nin Horasan'da ölümü üzerine (129/747) mensuplarından bir kısmı onun ölmediğini, geri döneceğini, diğerleri de öldüğünü, ruhunun hiçbir dinî yükümlülüğü kabul etmeyen, her şeyi mubah sayan ve Hârîsiyye diye anılan grubun başı olan İshak b. Zeyd el-Hâris el-Ensârî'ye geçtiğini ileri sürmüştür. İmâmetin Ebû Hâşim'den Beyân b. Sem'ân et-Temîmî'ye intikal ettiğini ileri süren bir gruba da Beyâniyye denilmiştir (bk. BEYÂN b. SEM'ÂN).

Kerbiyye. Kerîbiyye ve Küreybiyye diye de anılan, ancak Kummî ve Nevbahtî gibi ilk dönem Şîî fırka tarihçilerine göre (*el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 27; *Fırakü's-Şî'a*, s. 25) Kerbiyye olarak bilinen ve Ebû Kerbed-Darîr adlı şahsa bağlı olan bu fırkaya göre Muhammed b. Hanefiyye ölmemiştir. O, Medine'nin batısındaki Radva'dağında yaşamakta, yanındaki bir aslan ve kaplan tarafından korunmakta, sabah akşam yiyeceği kendisine ulaştırılmaktadır. Bu durum Allah'ın takdir ettiği zamana kadar devam edecek, vakti geldiğinde mehdî olarak ortaya çıkıp hâkimiyetini kuracaktır. Bu düşünce Küseyyir ve Seyyid el-Himyerî'nin şiirlerinde de işlenmektedir (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 28-29; Eş'arî, s. 19). Medine'de bulunan ve kendisinin imam ve peygamber, İbnü'l-Hanefiyye'nin de ilâh olduğunu iddia eden ibâhî düşünceye sahip Hamza b. Umâre el-Berberî de bu gruba mensuptur.

Rizâmîyye. Rizâm b. Rezm'e mensup olmakla birlikte Râvendîyye bünyesinde mütalaa edilen ve Ebû Müslim-i Horasânî'ye sevgi ve bağlılık konusunda aşırılık gösteren bu gruba göre imâmet Ali b. Ebû Tâlib'den Muhammed b. Hanefiyye, Ebû Hâşim, Ali b. Abdullah, Muhammed b. Ali, Ebû Müslim'in adına faaliyet gös-

terdiği İbrâhîm b. Muhammed ve daha sonra Ebû Müslim'e, bir başka rivayete göre ise önce Seffâh'a, ardından Ebû Müslim'e geçmiştir. Horasan'da ortaya çıkan ve Ebû Müslim ile sıkı bağlantısı bulunan bu fırkanın mensupları onun imâmette hak sahibi olduğunu, Allah'ın ruhunun kendisine hulûl ettiğini ve ruhların tenâsühünü iddia etmişlerdir. Ebû Müslim-i Horasânî'nin ölmediğini ileri süren Ebû Müslimiyye ile özdeşleşen bu fırka daha sonra ortaya çıkan, dini imâmı bilmek ve emaneti yerine getirmek suretiyle kemale ermek diye anlayan, kemale erildiğinde ise yükümlülüklerin ortadan kalkacağını söyleyen Horasan ve Mâverâ-ünnehir bölgeleri Mukannaiyye ve Mübeyyiza gruplarının kaynağını teşkil etmiştir.

Emevîler devrinde çeşitli fırkalarıyla Şîa'nın aşırı bir kolunu oluşturan Keysâniyye'deki mehdî, gaybet, hulûl ve tenâsüh gibi anlayışların Irak mevâlisinde görülen Ârâmî-hristiyan tesiriyle İran'daki bazı eski inanışların uzantıları olduğu belirtilmiştir (Watt, s. 53-56). Mezhep II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren şıratle kaybolmaya başlamış. III. (IX.) yüzyıl başlarında varlığını sürdüren herhangi bir grubu kalmamıştır. İmâmete dair bazı görüşleriyle bedâ' ve rec'at konusundaki düşünceleri bir kısım düzenlemelerle İmâmiyye tarafından benimsenmiş, diğer fikirleri ve doktrinleri de İmâmî çizgide bulunduklarını iddia eden gâfî fırkalara intikal etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Nâşi el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme* (nşr. J. van Ess), Beyrut 1971, s. 24-41; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 21-23, 25-46, 48-50, 60, 64-70; Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, s. 20-37, 41-47; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 18-23; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ülûm* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1409/1989, s. 49; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 38-53; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), V, 35-36, 40, 41, 43; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 147-154; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-'în* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1367/1948, s. 157-161; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 81-82; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 46-81; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 53-56; B. Lewis, "Hâşimiyya", *EP* (İng.), III, 265; A. A. Dickson, "Kaysân", a.e., IV, 836; W. Madelung, "Kaysaniyya", a.e., IV, 836-838; a.mlf., "Kuraybiyya", a.e., V, 433-434; E. Kohlberg, "al-Râwandîyya", a.e., VIII, 461-462; Vedâd el-Kâdî, "el-Keysâniyye", *Mevsû'atü'l-hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman 1989, s. 178-184; Mustafa Öz, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 335-336.

MUSTAFA ÖZ